

Orta Çağ'da Akdeniz'de Müslüman Devletler Tarafından Kullanılan Çok Amaçlı Bir Gemi: Berkûs

Mustafa Çavuşoğlu | 0000-0003-4121-1974 | mcavusoglu@kastamonu.edu.tr

Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Kastamonu, Türkiye

ROR ID: [015scty35](https://orcid.org/015scty35)

Öz

Müslümanlar, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde (23-35/644-656) Akdeniz'de faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu süreç, İslâm donanmasının oluşumu ve denizcilik alanındaki ilk girişimler açısından önemli ve kritik bir dönemi temsil etmektedir. Denizciliğe yapılan yatırımlar Halife Osman zamanında karşılığını vermiş ve bu sayede Kıbrıs fethedilmiştir. Başlangıçta sadece kürekle hareket edebilen gemilere sahip olan Müslümanlar, zamanla hem kürekle hem de yelkenle hareket edebilen gemiler inşa ederek, gelişen teknolojiye uyum sağlamış ve Akdeniz'de güçlü bir hakimiyet kurmayı başarmışlardır. Câhiliye Dönemi'nde Hicaz Arapları, askerî ve ticarî anlamda denizciliğe ilgi göstermemiştir. Ancak fetih düşüncesinin etkisiyle denizciliğe ilgi duymaya başlamış ve bu alandaki bilgi ve tecrübeyi fethedilen bölgelerdeki yerel halktan edinmiştir. Çoğu Rum ve Kıptî olan mühendis ve işçilerden öğrenilen bilgi ve tecrübeyle, bir deniz savaşında ihtiyaç duyulan ağır silahları taşıyan levazım gemilerini, kuşatma gemilerini ve çarpışma gemilerini inşa etmiş, zamanla bu gemiler Akdeniz ülkelerindeki deniz kuvvetlerinin envanterlerinde yer almıştır. Müslüman Araplar, erken denilebilecek bir zamanda kendi ürettikleri gemilerle Doğu Akdeniz'i Bizans donanmasına kapatırken Batı Akdeniz'de de Bizans donanmasının hareketlerini sınırlandırmıştır. Denizcilik alanında Bizans'a karşı önlem alan Müslümanlar, teknolojisini Bizans'tan aldıkları gemileri kendi kültürlerine göre uyarlamış ve onlara yeni isimler vermiştir. Ülkemizde denizcilik alanında bazı araştırmalar yapılmasına rağmen gerek askerî gerek ticarî anlamda denizcilik sahasında kullanılan gemiler hakkında kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır. Bu çalışmada ülkemiz gemicilik literatüründeki boşluğa katkı sunmak amacıyla Orta Çağ boyunca Akdeniz'de kullanılan savaş gemilerinden “Berkûs” isimli gemi ele alınmıştır. Kapsamı “Orta Çağ'da Akdeniz” ile sınırlı tutulan çalışmada elde edilen veriler analiz edilerek sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

İslâm Tarihi, Savaş Gemileri, Orta Çağ, Akdeniz, Berkûs.

Atıf Bilgisi

Çavuşoğlu, Mustafa. “Orta Çağ’da Akdeniz’de Müslüman Devletler Tarafından Kullanılan Çok Amaçlı Bir Gemi: Berkûs”. *Düzce İlahiyat Dergisi* 9/1 (Haziran 2025), 116-137. <https://doi.org/10.61272/duid.1680273>

Geliş Tarihi	20.04.2025
Kabul Tarihi	01.06.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Berkūs: A Multifunctional Ship Used by Muslim States in the Mediterranean during the Middle Ages

Mustafa Çavuşoğlu | 0000-0003-4121-1974 | mcavusoglu@kastamonu.edu.tr

Kastamonu University Theology Faculty, Department of Islamic History and Arts,
Kastamonu, Türkiye

ROR ID: [015scty35](https://orcid.org/015scty35)

Abstract

Muslims began to operate in the Mediterranean during the caliph ‘Uthmān (23-35 AH/644-656 CE). This period represents an important and critical period in terms of the formation of the Islamic navy and the first initiatives in the field of maritime. Investments in naval affairs during Caliph ‘Uthmān’s reign bore fruit, leading to the conquest of Cyprus. Initially equipped only with oar-powered vessels, Muslims gradually adapted to advancing technology by constructing ships propelled both by oars and sails, thereby establishing strong naval dominance in the Mediterranean. The Arabs of the Hijaz, who had showed little interest in maritime operations in either military or commercial terms during the Age of Ignorance, became interested in maritime with the idea of conquest after the advent of Islam and quickly learned this thanks to the local people in the conquered regions. With the knowledge and experience learned from engineers and workers, most of whom were Greeks and Copts, they built supply ships, siege ships and skirmish ships that carried the heavy weapons needed in a naval war, and over time these ships took their place in the inventories of the naval forces in the Mediterranean countries. Muslim Arabs, at a time when they could be considered early, closed the Eastern Mediterranean to the Byzantine navy with their own ships, while also limiting the movements of the Byzantine navy in the Western Mediterranean. Muslims, who took precautions against Byzantium in the field of maritime, adapted the ships whose technology they received from Byzantium according to their own culture and gave them new names. Although some research has been done in the field of maritime in our country, no comprehensive research has been done on ships used in the field of maritime, both military and commercial. This study aims to contribute to filling that gap by examining the “Bark”, one of the warships employed in the Mediterranean during the Middle Ages. The data obtained—limited in scope to “The Mediterranean in the Middle Ages”—are presented through analytical evaluation.

Keywords

Islamic History, Warships, Middle Ages, Mediterranean, Berkūs.

Citation

Çavuşoğlu, Mustafa. "Berkūs: A Multifunctional Ship Used by Muslim States in the Mediterranean during the Middle Ages". *Düzce Divinity Journal* 9/1 (June 2025), 116-137. <https://doi.org/10.61272/duid.1680273>

Date of Submission	20.04.2025
Date of Acceptance	01.06.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

İslâm'da ilk denizcilik faaliyeti, Hz. Peygamber zamanında Alkame b. Mücezziz¹ (öl. 20/641) tarafından Habeşli korsanlar üzerine düzenlenen deniz seriyyesi ile gerçekleşmiştir.² Hz. Peygamber zamanında bu harekât dışında bir başka deniz harekâtı dikkat çekmemektedir. Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin (11-13/632-634) ikinci yılında Müslümanların karadan fetihleri kuzeyden Irak ve Şam sınırlarına dayanmış, Halife Ömer döneminde (13-23/634-644) ise fetih hareketi doğuda Basra Körfezi'ne kadar ulaşmıştır. Amr b. el-Âs (öl. 43/664), Halife Ömer tarafından Mısır fethiyle görevlendirildikten sonra İskenderiye'yi merkez olarak düşünmüş, buna karşılık Halife Ömer, Müslümanların denizcilik konusundaki deneyimsizlikleri sebebiyle Amr'a: "Benimle askerim arasına su girmesin." ikazında bulunmuş, Amr buna istinaden Fustat şehrini Nil'in kıyısına kurmuştur.³

¹ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1992), 570; İzzüddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (Beyrût-Lübnân: Dâru İbn Hazm, 2012), 869; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1990), 3/290; Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdülkâdir el-Arnâût - Beşâr 'İvâd (Beyrût: Dâr-u İbn Kesîr, 2015), 7/277; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 2002), 4/248.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkıd el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1966), 1/100; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî ez-Zühri İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001), 2/149; Ahmed b. Yahyâ el-Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/382; Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, thk. Ali Muhammed Hâşim - Abdülmecîd Terhûnî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 17/248; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1/623; Takıyyüddin Ahmed b. Ali Abdülkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *el-İmtâ'u'l-esmâ'*, thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 2/45.

³ Mustafa Çavuşoğlu, *Hz. Peygamber Dönemi'nden Emevîlerin Yıkılışına Kadar Denizcilik* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 179.

Mısır'da İskenderiye,⁴ Suriye'de Akkâ⁵ ve Sûr⁶ liman şehirlerindeki tersanelerde⁷ Bizans döneminde imparatorluğa gemi üretilmiştir.⁸ Müslümanlar bu beldeleri fethettikten sonra buralarda çalışan mühendisler ve işçiler Müslümanlara hizmet etmeye başlamıştır. Hz. Ömer döneminde Şam valiliğine getirilen ve 41-60/661-680 yılları arasında Emevî Devleti'nde halifelik yapan Muâviye b. Ebû Süfyan⁹ (öl. 60/680), Suriye'deki mevcut tersanelerde ıslah girişiminde bulunmuş ve İslâm donanmasının temelini oluşturacak gemiler inşa ettirmiştir.¹⁰ Yoğun gayret ve çaba ile kısa sürede denizcilik hakkında bilgi ve tecrübeleri artan Müslüman Araplar Hz. Osman döneminde (23-35/644-656), 28/649 yılında çalışma ve gayretlerinin ilk semeresini almış ve Kıbrıs Müslümanlar tarafından fethedilmiştir.¹¹

Deniz savaşlarında hızla tecrübe kazanan Müslüman Araplar, bir taraftan Bizans filolarını kıyılarından püskürtürken bir taraftan da cesaretle denizlerde

⁴ İskenderiye; Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan yolların birleştiği noktada Nil Deltası'nın batı kenarında yer alan önemli bir ticaret ve ulaşım merkezidir. Geniş bilgi için bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrût: Dâru Sâdir, 1977), 1/182-188.

⁵ Şam topraklarının sahil şeridinde yer alan bir liman şehridir. bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/141.

⁶ Doğu Akdeniz körfezinin girişinde bulunan, Şam topraklarının kıyısında yer alan ve bir limana sahip olan yerleşim birimidir. bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/433; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî el-Himyerî, *er-Ravzü'l-mî'târ fi haberî'l-aktâr*, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Müessesetü Nâsır li's-Sekâfe, 1980), 369.

⁷ Muhammed b. Abdürrezzâk b. Muhammed Kürd Ali, *Hitatü's-Şâm* (Dimeşk: Mektebetü'n-Nûriye, 1983), 5/40.

⁸ Suâd Mâhir, *el-Bahriyye fi Mısri'l-İslâmiyye ve âsârüha'l-bâkiyye* (b.y: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1967), 311-312.

⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1967), 4/289; İzzüddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Ebî Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî (Beyrût-Lübân: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, 2012), 3/100.

¹⁰ Aly Mohamed Fahmy, *Muslim Naval Organisation in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth A.D.* (Cairo: National Publication-Printing House, 1966), 23-24.

¹¹ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ - Ömer Enîs et-Tabbâ' (Beyrût: Müessesetü'l-Maârif, 1987), 208-209; Taberî, *Târîhu'r-rusül*, 4/262; Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî el-Ahbârî İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Şîrî (Beyrût: Dâru'l-Edvâ, ts.), 2/349; Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 4/364; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/100; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/291.

yelken açmaya başlamıştır.¹² Donanma inşa etme konusunda ilerleme kaydeden Emevîler, Bizans'tan aldıkları gemi modellerini kendi kültürlerine göre uyarlamış ve bunlara yeni isimler koymuştur.¹³ Kendi imalatları olan gemilerle Emevîler Dönemi'nde Akdeniz'in doğusu Bizans donanmasına kapatılmış,¹⁴ Akdeniz'in batısında ise Bizans donanmasının hareketleri sınırlandırılmıştır. Emevîler Dönemi'nde sahil güvenliği adına donanma inşasının önemini kavrayan Müslümanlar, Abbâsîler Dönemi'nde de Şam'dan Cebelitarık Boğazı'na kadar denizlere hâkim olmaya çalışmış, bunu sağlayabilmek adına gemi inşa etmek için tersaneler kurmuştur.¹⁵

Yukarıda İslâm'ın başlangıcında Hicaz bölgesindeki denizcilik faaliyetleri hakkında kısa bir girizgâh yapılmış ve dönemin denizcilik faaliyetlerinin bir tablosu ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna göre Câhiliye döneminde ve İslâm'ın ilk yıllarında Necd ve Hicaz Arapları'nın denizcilik konusunda bilgi ve tecrübe konusunda çok yetenekli olmadıklarını¹⁶ söylemek mümkündür. Buna mukabil Yemen ve Uman Arapları'nın İslâm'dan yüzyıllar önce deniz ve denizcilik mesleğine aşina oldukları,¹⁷ Uzak Doğu'da Çin, Hindistan; Afrika kıtasında Habeşistan ile ticarî ilişkiler içerisinde oldukları nakledilmiştir.¹⁸ Bu durum, araştırmacıları İslâm'ın ilk asrında deniz sahasındaki fetihlerini,¹⁹ Müslümanların fetihlerini gerçekleştirdikleri gemilerini,²⁰ denizcilik zanaatını

¹² Enver 'Abdülâlîm, *el-Milâha ve 'ulûmu'l-bihâr 'inde'l-'Arab* (Kuveyt: 'Âlemü'l-Ma'rife, 1979), 76-77.

¹³ Çavuşoğlu, *Denizcilik*, 290.

¹⁴ Çavuşoğlu, *Denizcilik*, 103.

¹⁵ 'Abdülâlîm, *el-Milâha ve 'ulûmu'l-bihâr*, 77-78.

¹⁶ 'Abdülâlîm, *el-Milâha ve 'ulûmu'l-bihâr*, 75; Çavuşoğlu, *Denizcilik*, 26.

¹⁷ George Fadlo Hourani, *Arab Seafaring -el-Arab ve'l milâha fi'l-Muhîti'l-Hindî fi'l-usûri'l-kadîme ve evâili'l-kurûni'l-vüsthâ*, çev. es-Seyyid Ya'kûb Bekr (Kâhire-New York: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1958), 23.

¹⁸ Mâhir, *el-Bahriyye fi Mısri'l-İslâmiyye*, 59; Nûr Sa'd Muhsin, "el-Bahriyyetü'l-İslâmiyye ve devruhâ fî muhâvelâti fethi'l-Kostantiniyye hılâle asri'l-Ümevî (41-132/661-750)", *Mecelletü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye* 2013/34 (2013), 191.

¹⁹ Özcan Canbey, *Emevîler Dönemi'nde İslam Donanması* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986), 1-87; Erşahin Ahmet Ayhün, *İslâmın İlk Yıllarından Emevîlerin Sonuna Kadar Deniz Seferleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989), 1-62; Fatih Sarıkaya, *Abbâsîlerde Denizcilik (750-1258)* (Isparta: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 1-79; Hakan Özkaya, "İlk İslâm Donanması ve Hz. Osman'ın Rolü", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Journal of Turkish Researches Institute* 69 (2020), 485-498; Murat Öztürk, "'İhtiyat mı? Korku mu?' Hz. Ömer'in (13-23/634-644) Deniz ve Denizciliğe Bakışı", *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 72 (2020), 21-43.

²⁰ Çavuşoğlu, *Denizcilik*, 1-321; İdris Bostan, "Gemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

ve denizcilik ile olan ilişkisini gözden geçirmeye sevk etmiştir. Yapılan incelemede araştırmalarda odak noktasının fethedilen bölgeler olduğu dikkat çekmiştir. Araştırmalarda fetihlerin konu edinmesine rağmen fetihlerde kullanılan gemilere yer verilmediği ya da ismen kısa notlar hâlinde bilgiler aktarmakla yetinildiği görülmüştür. Bu araştırma, fetihlerin gerçekleştirildiği gemilerden “Berkûs” isimli gemiye odaklanarak dönem gemileri bağlamında çeşit ve isim bakımından alanla ilgili açığı kapatmayı hedeflemiştir. Araştırma gemi hakkında kavram olarak verdiği bilgiler yanında gerek boyutu ve kapasite gerek inşa malzemesi ve kullanıldığı deniz kuvvetleri hakkında aktardığı bilgiler konusunda diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Ancak önemli olduğu düşünülen bir hususu burada belirtmek istiyoruz. İslâm tarihi araştırmalarında Kur’an ve hadisten sonra gelen birincil kaynaklarda İslâm’ın ilk asrındaki denizcilik faaliyetlerine gereken önem verilmemiş, bu konuda gerekli bilgiler kaynaklara yansımamıştır. Denizcilik faaliyetleri genellikle yüzeysel olarak ele alınmış, -Kıbrıs Fethi, Zâtüssavârî Savaşı örneği- bazen de fetihlere hiç değinilmemiştir -Sicilya Fethi, Rodos Fethi, Girit Fethi ve Sardinya Fethi örneği-. İslâm tarihi bakımından oldukça önemli olan örnek olaylarla ilgili bilgiler oldukça sınırlı iken bu savaşlarda kullanılan gemiler ile ilgili bilgilerin yokluğu yadırganmamalıdır. Bu durum incelediğimiz Berkûs gemisi konusunda araştırmamızın problemi olarak karşımıza çıkmıştır. Bu sebeple inceleme konusu çoğunlukla ikincil diyebileceğimiz kaynaklar üzerinden yürütülmüştür. Aksi takdirde birincil kaynakların ihmal edilerek ikincil kaynaklarla araştırmamızın yürütülmesi İslâm tarihi araştırmaları açısından mümkün değildir.

1. Kavram Olarak Berkûs Gemisi, Boyutu, Kapasitesi ve Kullanım Alanı

Araplar, bazı savaş gemilerinin isimlerini komşu kültürlerden almıştır. Hint dilinden gelen “Bevâric”, Yunanca “Prokos” kelimesinden türeyen “Berkûs” ve Latince kökenli “Chelandium” bu gemi adlarının başlıca örnekleridir.²¹ “Berkûs” adlı gemi, şekil itibarıyla fırkata ve berik türü gemilere benzemektedir.

Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996); Nihal Şahin Utku, *Kızıldeniz’de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII-XI Yüzyıllar)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 1-712; Burak Gani Erol, *Memlûk Deniz Kuvvetleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 1-277; Muhammet Talha Özbey, *Geç Dönem Ortaçağ’da (1300-1500) Akdeniz Gemicilik Geleneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 1-325; Mehmet Çiftçi, *Endülüs Emevî Devletinde Donanma (711-1031)* (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 1-255.

²¹ ‘Abdülfeţţâh ‘Abbâde, *Kitâbü Süffünü’l-üsdûli’l-İslâmiyyi ve envâ’ihâ ve ma’addâtihâ* (Mısır: Matbaatü’l-Hilâl, 1913), 19.

Bu geminin farklı dillerdeki karşılıkları ise İtalyanca “Barcoso”, Fransızca “Barcuc” ve İngilizce “Bark”²² olarak bilinmektedir. Bu isimlendirme, denizcilik kültürünün tarihsel süreçte çeşitli toplumlar arasındaki etkileşimini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Çoğulu berâkîs veya bârkûs olan berkûs,²³ Orta Çağ'da Akdeniz'de Doğu ve Batı arasındaki savaşlarda kullanılmış ve hacim olarak butse isimli gemiden daha küçük olduğu bildirilmiş bir gemi çeşididir.²⁴ İbn Şeddâd (öl. 632/1234), bu geminin küçüklüğüne atfen Sultan Selâhaddin'in askerlerine berkûs isimli küçük bir gemi verdiğini bildirmiş,²⁵ Ebû Şâme el-Makdisî de (öl. 665/1267) eserinde bu geminin küçüklüğüne vurgu yapmıştır.²⁶

İbn Memmâtî (öl. 606/1209), berkûs isimli gemiden “Merkûş” diye bahsetmiş,²⁷ hafifliğinden dolayı su taşımak için kullanılan güzel bir tekne olduğunu ve yüz irdeb²⁸ ölçüsünde su taşıyabildiğini söylemiştir.²⁹ Suâd Mahir (öl. 1996) berkûs kelimesini berkûş³⁰ olarak ifade etmiş, ancak İbn Memmâtî'ye atfen merkûş olabileceğini de belirtmiştir.³¹ Fakat Derviş Nuhaylî (öl. ?) geminin merkûş şeklinde okunmasını kitabın yayıncısının hatasına bağlamış, yayıncının berkûs kelimesini merkûş şeklinde yanlış okuyarak tahrif ettiğini belirtmiştir.³²

²² Nuhaylî, *es-Süfünü'l-İslâmiyye*, 13.

²³ Nuhaylî, *es-Süfünü'l-İslâmiyye*, 12; Habîb Zeyyât, *el-Varâka ve sinâ'atü'l-kitâbe ve mu'cemü's-süfün*, ed. Gâde Yûsuf Hûrî (Beyrût: Dâru'l-Mirâ, 1992), 121.

²⁴ Nuhaylî, *es-Süfünü'l-İslâmiyye*, 12-13.

²⁵ Bahâüddîn İbn Şeddâd, *en-Nevâdiru's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye sîretü Salâhüddîn*, thk. Cemâlüddîn Şeyyâl (Kâhire: Matbaatü'l-Hancî, 1994), 254; Nuhaylî, *es-Süfünü'l-İslâmiyye*, 13; Zeyyât, *el-Varâka ve sinâ'atü'l-kitâbe ve mu'cemü's-süfün*, 121; Muhammed Hüseyin Muhsin, *Ceyşü'l-Eyyûbî fî ahdi Salâhüddîn* (Erbîl: Dâru Ârâs, 2002), 213.

²⁶ Şihâbuddîn el-Makdisî Ebû Muhammed Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye* (Kâhire: Matbaatü Vâdî'n-Nîl, 1871), 2/187; Nuhaylî, *es-Süfünü'l-İslâmiyye*, 13.

²⁷ Es'ad İbn Memmâtî, *Kitâbü Kavânînid'd-devâvîn*, thk. Azîz Süryâl Atıyye (Kâhire: Mektebetü Medbûlî, 1991), 339.

²⁸ Ülkelere göre farklılık gösteren bir ağırlık ölçü birimidir. Bizans, İran ve Mısır gibi ülkelerde bu farklılık 51 ile 198 l arasında bir ağırlığa tekabül eden değişiklik göstermektedir. Cengiz Kallek, “İrdeb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/440-442.

²⁹ İbn Memmâtî, *Kitâbü Kavânîn*, 340.

³⁰ Habîb Zeyyât da eserinde “Berkûş” denilme ihtimalini ifade etmiştir. bk. Zeyyât, *el-Varâka ve sinâ'atü'l-kitâbe ve mu'cemü's-süfün*, 121.

³¹ Mâhir, *el-Bahriyye fî Mısri'l-İslâmiyye*, 331.

³² Mâhir, *el-Bahriyye fî Mısri'l-İslâmiyye*, 331; Nuhaylî, *es-Süfünü'l-İslâmiyye*, 13.

Berkûs isimli bir geminin yaklaşık yirmi beş kişi taşıdığı nakledilmiştir.³³ 586/1190 yılında Fransızların iki berkûs gemisiyle yaklaşık elli küsur kişi taşıdığı bildirilmiş, bunlardan yirmi beş kişinin bir berkûs gemisine geri kalanların dördü süvari olmak üzere yirmi küsuru bir berkûs gemisine bindiği rivayet edilmiştir.³⁴

Berkûs isimli gemi hem savaş hem barış dönemlerinde aktif olarak kullanılmıştır. Donanmaya hizmet ederek askerî lojistik ihtiyaçları karşılamış, erzak ve içme suyu taşımış, barış zamanlarında ise bu görevi siviller için gerçekleştirmiştir.³⁵ Ayrıca, tüccar sınıfın ve ticarî malların taşınmasında da rol oynamıştır.³⁶

Küçük hacimli savaş gemileri arasında yer alan Berkûs'un temel işlevinin içme suyu taşımak olduğu belirtilmiştir. Boyutunun küçük olması, ona sığ sulara hareket etme avantajı sağlamış ve bu özelliği nedeniyle özellikle asker nakli için tercih edilmiştir.³⁷ Hızlı manevra kabiliyeti sayesinde savaş dönemlerinde stratejik bir rol üstlenmiştir.

Hafif ve oldukça seri bir gemi olan berkûs, Orta Çağ'da Mısır'da hüküm sürmüş devletlerin donanmalarında kullanılmıştır. Donanmada görevli askerlerin erzakı 'Azârî türü gemiler ile taşınırken su taşıma görevini berkûs üstlenmiştir.³⁸ Savaş zamanlarında asker, silah ve diğer teçhizat kadar ordunun lojistik desteği de oldukça önemlidir. Bu bakımdan berkûs gemisinin su taşıma görevi hafife alınmamalıdır. Aç ve susuz bir ordunun düşman karşısında etkili bir savaş sürdüremeyeceği reddedilemez bir gerçektir. Dolayısıyla Orta Çağ'da savaş esnasında askerin su ve erzakının düşman eline geçmemesi adına hem küçük hem hızlı gemilerden kabul edilen berkûsların kullanılması donanmaya lojistik anlamda büyük destek ve avantaj sağlamıştır. Kaynaklarda savaş esnasında berkûsların taşıdığı suların düşman tarafından ele geçirildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlamadığımızı, hacimleri küçük olsa da ifa ettikleri görevin büyük olduğunu ifade etmek isteriz.

³³ Muhsin, *Ceyşü'l-Eyyûbî*, 214.

³⁴ Nuhaylî, *es-Süfünü'l-İslâmiyye*, 13.

³⁵ Mâhir, *el-Bahriyye fî Mısri'l-İslâmiyye*, 331; Zeyyât, *el-Varâka ve sinâ'atü'l-kitâbe ve mu'cemü's-süfün*, 121.

³⁶ Nuhaylî, *es-Süfünü'l-İslâmiyye*, 13.

³⁷ Muhsin, *Ceyşü'l-Eyyûbî*, 213.

³⁸ Mâhir, *el-Bahriyye fî Mısri'l-İslâmiyye*, 331.

2. Berkûs Gemisinin İnşasında Kullanılan Malzeme, Ahşabın Çeşitliliği ve Elde Edildiği Ülkeler

Orta Çağ'da teknolojik anlamda gemi inşasında ahşap malzeme kullanılmıştır. Zamanın ilerlemesi ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte bu malzemede zamanın gerekliliklerine göre değişimler ve gelişmeler meydana gelmiş, buna istinaden başta çivi olmak üzere metal kullanımına başlanmıştır. Orta Çağ'da gemi inşasında genellikle ahşap malzeme kullanılması, ormanlara sahip ülkeleri denizcilik noktasında egemen güçlerin hedefleri hâline getirmiştir. Orta Çağ'dan önceki zamanlarda Yunanlılar, Fenikeliler, Mısırlılar ve son olarak Bizans İmparatorluğu gibi ülkeler Akdeniz'de ormanlara sahip ülkelere egemen olmaya çalışmıştır. İslâm'ın gelmesi ve denizcilik alanında söz sahibi olmasıyla birlikte orman sahibi ülkeler Müslümanların da hedefleri hâline gelmiştir.

Orta Çağ'da Akdeniz Havzası'ndaki orman ülkeleri İslâm donanmalarına ağaç tedarik etmiştir.³⁹ Akdeniz iklimine yabancı olmayan köknar, meşe ve ceviz gibi ağaçların bir kısmı gemi gövdesinde; sedir, çam ve selvi gibi ağaçların bir kısmı da gemi direklerinin yapımında kullanılmıştır.⁴⁰ İhtiyacın karşılanamadığı durumlarda ülke sınırları dışından ağaç ithal edilmiştir. Hindistan, ağaç ithalatı yapılan ülkelerin başında yer almıştır. Tarih boyunca denizcilikle uğraşan tüm milletler Hindistan'ın tik ağacını ithal etme çabası içerisinde olmuştur. Hindistan'dan ithal edilen bir diğer ağaç cinsi olan Hindistan cevizi, özellikle gemi direklerinin yapımında kullanılmıştır.⁴¹ Akdeniz Havzası ve Hindistan'dan sonra ağaç ithal edilen bir başka bölge Doğu Afrika'dır. Buradan sandal ve ud ağacı ithal edilmiş, bu ağaçlar gemi inşasında ana gövdede kullanılmıştır.⁴²

Orta Çağ'da Kuzey Afrika'da kurulan bazı hanedan devletler, donanmalarına gemi inşa etmek adına gerekli keresteyi Mısır'dan veya ülke

³⁹ Çavuşoğlu, *Denizcilik*, 106; İbrâhîm Halîl el-'Allâf, "es-Süfün ve'l-merâkib fi'l-halîci'l-Arabî", *Devriyyetü Kân et-Târihiyye* 4 (2009), 63.

⁴⁰ J. Gabriel Leroux, *İlk Akdeniz Medeniyetleri*, çev. Cevdet Perin - Mithat Perin (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1944), 41; Umberto Eco (ed.), *Ortaçağ -Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar-*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2014), 268; Angeliki E. Laiou - Cecile Morrisson, *Bizans Ekonomisi*, çev. Bahattin Bayram (İstanbul: Runik Kitap, 2020), 40.

⁴¹ Hourani, *Arab Seafaring*, 244, 246.

⁴² Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Bağdâd: Câmîatiü Bağdâd, 1993), 7/92; Ali Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, çev. Bahriye Üçok (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1972), 319; Muhammed Hamza Cârullâh eş-Şemerî, *Mevânî şibhi cezîrati'l-Arab ve eserihâ fî neşâti't-ticâriyyi'l-bahriyyi kable'l-İslâm* (Bağdâd: y.y., 2004), 176-177.

sınırları dışından temin etmek için bazı önlemler almıştır. Mısır'da, gemi yapmaya uygun ve güçlü ağaçlara sahip olan el-Bühnesâviye, el-Aşmûniye, el-Asyûtiye, el-Kûsiye ve el-Ahmîye şehirlerinde devlet eliyle özel korumalı alanlar oluşturulmuş, buralarda özellikle gemi inşasında kullanılmak üzere gerekli olan ağaçlar yetiştirilmiştir. Bu hanedan devletler zamanında ormanlar devletin malı kabul edilmiş, ismi geçen bölgelerdeki ağaçlara kimse dokunamamış, bu bölgelerden kesilen ağaçlar sadece gemi inşasında kullanılmıştır.⁴³

Bütün bu çaba denizciliğe verilen önem bakımından oldukça önemlidir. Zira Akdeniz Havzası gibi bölgelerde ülkelerin bağımsızlıkları kara ordusundan çok donanmalara dayanmıştır. Bölgede kurulan devletler bunun farkına varmış, yetiştirdikleri ağaçlarla veya işgal ettikleri ülkelerin sahip olduğu ağaç popülasyonu ile kendi donanmalarını kurma gayreti içerisine girmişlerdir. Orta Çağ deniz savaşlarında petrol gibi ateşli silahların kullanılması ve donanma parçalarının ahşap malzemeden mamul olması, ahşap tedarikini sürekli ve zorunlu kılmıştır. Gerekli olan ahşap malzeme tedarik edildiğinde güçlü filolar ortaya çıkmış, aksi durumlarda donanmaların zayıflığı gündeme gelmiş, hatta işgale açık duruma düşülmüş, yıkımlarla karşılaşmıştır. Fâtımî Devleti'nin ilk yıllarında sahip olduğu gemi sayısı 600 adetten fazla iken bu sayının süreç içerisinde giderek düştüğü, devletin son zamanlarında ise denizciliğe duyulan ilginin azalmasıyla birlikte bu sayının 100 adedin altına indiği⁴⁴ bilgisi buna güzel örnek teşkil etmektedir.

3. Berkûs Gemisinin Kullanıldığı Donanmalar

Mısır ve Suriye gibi ülkelere sahip olabilmek kara ordusu kadar bir deniz gücüne de sahip olmayı zorunlu kılmıştır. Çünkü Mısır kuzeyde Akdeniz, doğuda Kızıldeniz; Suriye ise batı kıyıları boyunca Akdeniz'e açılan bir ülkedir. Ayrıca Akdeniz'e dökülen Nil Nehri, deniz gücüne sahip olan güçlü ülkelerin Mısır'ın karasal derinliklerine ulaşabilmelerine imkân tanımıştır. Bu sebeple bölgede kurulan devletler kendi güvenlikleri adına bir donanma gücüne sahip olmaya özen göstermiştir.

3. 1. Tolunoğulları ve ve İhşîdî Devleti Donanmaları

265/878 yılında Şam bölgesinin Tolunoğulları'na bağlanması Tolunoğulları için deniz gücüne olan ihtiyacı daha önemli hâle getirmiştir. Bu durumu dikkate alan Tolunoğlu Ahmed (257-270/870-884), ülkesine denizden gelebilecek

⁴³ Ali Muhammed Sallâbî, *Eyyûbî Devleti-Selahaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2010), 451.

⁴⁴ Abdülmün'im Mâcid, *Nazmü'l-Fâtîmiyyîn ve rusûmihim fî Mısır* (Kâhire: Mektebetü'l-Anclo el-Mısıryye, 1955), 1/220-221.

tehlikelere karşı güçlü bir donanma inşa ettirmiştir. Bu yüzden 100 kadar savaş gemisi yanında ihtiyaca binaen askerî alanda da kullanılabilecek 300 ticarî gemi inşa ettirmiştir.⁴⁵ Ahmet b. Tolun'un, 255/868 yılında Mısır'da Ravza Adası'ndaki tersanede Mısır sahillerini korumak adına inşa ettirdiği donanmada 'aşârî, sünbûk ve kârûb cinsi 100 adet savaş gemisi yer almıştır.⁴⁶ Mısır menşeli olduğu bilinen ve barış zamanlarında sivil amaçlı da kullanılan berkûs isimli gemilerin de kaynaklarda zikredilmese de Tolunoğulları zamanında yeni inşa edilen gemiler arasına olduğu kuvvetle muhtemeldir.

İhşîdî Devleti'nin kurucusu Muhammed b. Tuğç (323-334/935-946), 323/935 yılında Fustat sahilinde bir tersane inşa ettirmiş ve burada gemiler imal ettirmiştir. Ordusundaki asker sayısının 400 bine ulaştığı⁴⁷ söylenen İhşîdîlerin de güçlü bir donanmaya sahip olduğunu ifade etmek yanlış bir tespit olmayacaktır. Çünkü Mısır'a hükmetmek bu durumu mecburiyet haline getirmiştir.

297/909 yılında kurulan Fâtımî Devleti'nin Mısır'a tam olarak hâkimiyeti Fâtımî halifesi Muiz-Lidînillâh zamanında (342-365/953-975) Cevher es-Sıkîllî (öl. 381/992) tarafından gerçekleşmiştir.⁴⁸ Şüphesiz bu gecikmede İhşîdî Devleti'nin sahip olduğu güçlü ordusu ve donanmasının büyük etkisinin olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Tolunoğlu ve İhşîdî Devletleri'nin donanmaları Akdeniz'de Bizans, İspanya, İtalya ve Fransa donanmalarına karşı da etkin rol oynamıştır.

3. 2. Fâtımî Donanması

Tolunoğlu ve İhşîdî Devletleri'ne son veren Fâtımîler, bu iki hanedan ailesinin sahip olduğu donanmaları güçlendirmiş ve gemi çeşitliliğini zenginleştirerek Akdeniz'i kontrol altına almıştır.⁴⁹ Gemi yapımına büyük önem veren Fâtımî Devleti, 6/11. yüzyılın sonlarında Akdeniz'de donanması en güçlü denizci ülkelerden biri hâline gelmiştir. Fâtımîler, Marakeş'te Septe (Ceuta) Limanı'nı inşa etmiş, burada 30 gemiyi barındırabilecek güçlü bir liman hazırlamıştır. Ayrıca Fâtımî Devleti, limana giriş ve çıkışta şehrin emniyeti için sağlam zincirlerle önlem almıştır.⁵⁰

⁴⁵ Mâhir, *el-Bahriyye fî Mısır'l-İslâmiyye*, 313-314; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 82-83.

⁴⁶ 'Abbâde, *Kitâbü Süfüni'l-üsdûli'l-İslâm*, 22; Muhammed Yâsîn el-Hamevî, *Târîhu ustûli'l-'Arabî* (Dimaşk: y.y, 1945), 45; 'Abdülalîm, *el-Milâha ve 'ulûmu'l-bihâr*, 89.

⁴⁷ Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, 107.

⁴⁸ Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, 105.

⁴⁹ Mâcid, *Nazmü'l-Fâtîmiyyîn*, 219.

⁵⁰ 'Abdülalîm, *el-Milâha ve 'ulûmu'l-bihâr*, 78.

Fâtımî Devleti'nin denizlerdeki faaliyetleri, sadece kendi hudutlarını korumakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda nüfuzlarını Batı Akdeniz'deki Sicilya, Sardinya ve Malta gibi adaların birçoğuna yaymayı başarmıştır. Halife Muiz zamanında İskenderiye, Dimyat,⁵¹ Meks⁵² ve Ravza tersanelerinde yüzlerce gemi inşa edildiği bildirilmiştir.⁵³

Fâtımî halifesi Fâiz-Binasrillâh'ın hükümdarlığı sırasında (549-555/1155-1160) içerisinde berkûs gemilerinin olduğu Dimyat filosu, haçlı saldırısını durdurmuştur. Bizans'ın Sicilya valisinin organize ettiği yaklaşık 60 gemiden oluşan filo İskenderiye, Reşîd⁵⁴ ve Tinnîs'e⁵⁵ saldırmış, Dimyat'tan hareket eden Fâtımî filosu bu saldırıyı püskürtmüştür.⁵⁶

Fâtımî donanmasında Akdeniz'de şînî, harrâka, butse, gurâb, müsettah, tarîde, şelendî, berkûs ve kurkur gibi gemilerin var olduğu, Nil Nehri'nde ise bunlara nazaran daha küçük olan 'aşârî, şezât, sümeyriyye ve sünbûk gibi gemilerin kullanıldığı nakledilmiştir.⁵⁷

3. 3. Eyyûbî Donanması

Eyyûbî donanmasında kullanılan gemiler ile Fatımî donanması arasında büyük benzerlik olduğu görülmektedir. Zira şînî, harrâka, butse, müsettah, tarîde, şelendî, berkûs, 'aşârî, 'azârî ve hammâle gibi gemilerin Eyyûbî donanmasının envanterinde de yer aldığı ifade edilmiştir.⁵⁸

Eyyûbîler Dönemi'nde 565/1170 yılında haçlı donanması Dimyat'ı kuşatmış, iki bin süvari taşıyan ve bin gemiden oluşan filonun 53 gün boyunca şehri

⁵¹ Mısır sahilinde Mısır ve Tinnîs arasında havası temiz bir yerleşim birimidir. bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/472-475.

⁵² Ümmü Düneyn olarak da bilinen bu bölge, Kâhire ile Nil Nehri arasında konumlanmış olup Mısır fetihleri sırasında önemli bir rol oynamış, Kâhire'nin mahalleleriyle neredeyse iç içe geçmiş bir köy. bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/251.

⁵³ Mâcid, *Nazmü'l-Fâtımiyyîn*, 1/220; 'Abdülalîm, *el-Milâha ve 'ulûmu'l-bihâr*, 83; Cemâlüddîn Şeyyâl, *Mücmelü Târîhu Dimyât* (İskenderiye: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2000), 14.

⁵⁴ Reşîd, Nil Nehri'nin batı kolunun girişini kontrol eden İskenderiye'ye yakın bir liman şehridir. bk. Fahmy, *Muslim Naval Organisation in the Eastern Mediterranean*, 30.

⁵⁵ Ticarî açıdan merkezi olan küçük bir yerleşim birimidir. bk. Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, thk. Halîl Mansûr (Beyrût-Lübnân: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 3/328; Makrîzî, *el-Hitatü'l-Makrîziyye*, 1/328.

⁵⁶ Şeyyâl, *Mücmelü Târîhu Dimyât*, 15.

⁵⁷ Mâcid, *Nazmü'l-Fâtımiyyîn*, 221-224.

⁵⁸ Muhsin, *Ceyşü'l-Eyyûbî*, 211-214.

kuşatmayı sürdürdüğü bildirilmiştir. Eyyûbî sultanı Selâhaddin hemen önlem almış kardeşinin oğlu Takıyyüddîn Ömer b. Şehinşâh (öl. 587/1191) komutasında bir filo göndermiştir. Uzun kuşatma esnasında Eyyûbî donanmasının, haçlıların 300 gemisini mancınıklarla yakarak batırdığı bildirilmiştir.⁵⁹

Eyyûbî Devleti'nin kurucusu olan Selâhaddin, devleti kurduğu sırada bir donanmanın gerekliliğini hissetmiş, bu konuda bazı çalışmalar yürütmüştür. Bu bağlamda "Dîvânü'l-üstûl" isimli donanmaya ait müstakil bir divan oluşturmuş, divanın başına kardeşini getirmiş ve onu son derece geniş yetkilerle donatmıştır. Donanmadan en yüksek verimi alabilmek için bu konuda müstakil bir divan kuran Selâhaddin, Mısır'ın zekât gelirinin bir kısmını bu divana tahsis etmiştir. Ayrıca donanmada görev olan askerlerin maaşlarını artırmıştır. Bununla da kalmayıp ülkede Hâcib Hüsâmeddîn, Yâ'kûb Halebî, Bedrân el-Fârisî, Cemâleddîn Muhammed, Muhammed b. İshak ve 'Abdüsselam el-Mağribî gibi devrin önemli şahsiyetlerini donanmada komutanlık vazifelerine getirmiştir.⁶⁰ 565/1170 yılında oluşum aşamasında olan Eyyûbî donanması 575/1180 yılında Frenk sahillerini vurmaya başlamıştır.⁶¹ Eyyûbî donanması 10 yıl gibi kısa bir sürede Frenk sahillerini vurabilecek muazzam bir gelişme göstermiştir.

3.4. Murâbıt ve Muvahhid Hanedanlarının Donanmaları

Murâbıt Devleti'nin idarecilerinden olan Yûsuf b. Tâşfîn, devletin sınırlarını Akdeniz sahillerine ulaştırınca bir donanmaya sahip olmanın zorunlu olduğunu fark etmiş ve bu konuda çalışmalara başlamıştır. Yûsuf b. Tâşfîn'in çabaları oğlu Ali b. Yûsuf zamanında meyvelerini vermiştir. Murâbıt Devleti adına Mayurka Adası'nda valilik yapan Mübeşşir b. Süleyman zamanında 500 gemiden oluşan bir haçlı donanması Mayurka Adası'nı kuşatmış ve halkını kılıçtan geçirmiş, büyük bir kısmını esir almıştı. Ancak Mübeşşir'in metbûu Murâbıt Devleti'nden yardım istemesi üzerine Murâbıt Devleti'nin ünlü deniz komutanlarından Tâfertast, bir filo ile Mayurka Adası'na yardıma koşmuştur. Üzerlerine büyük bir donanmanın geldiğini haber alan haçlı donanması Ada'dan arkalarına bakmadan kaçmak zorunda kalmıştır. Donanma komutanı Tâfertast, Ada'ya çıkmış daha sonra Ada'yı yeniden imar etmiş, Ada'dan kaçan ve kaçmaya çalışan halkı yeniden Ada'ya yerleştirip yeni bir iskân politikası gerçekleştirmiştir. 500 gemiden oluşan haçlı donanmasının Murâbıt donanmasına karşı arkasına bakmadan kaçması, Murâbıt donanmasının o dönemde çok güçlü olduğunu ve donanmada yer alan gemi sayısının da haçlılardan daha üstün olduğunu göstermektedir. Ayrıca böyle büyük bir

⁵⁹ Şeyyâl, *Mücmelü Târîhu Dimyât*, 17.

⁶⁰ Sallâbî, *Eyyûbi Devleti*, 452.

⁶¹ Sallâbî, *Eyyûbi Devleti*, 445.

donanma içerisinde farklı amaçlara hizmet eden gemi çeşitliliğine sahip olmanın makul olduğu ve bu çeşitlilik arasında muhtemelen şînî, harrâka, butse, müsettah, tarîde, şelendî ve berkûs gibi gemilerin olma ihtimalinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

O dönemde Murâbıt Devleti'ne ait donanmanın, Norman donanmasının Kuzey Afrika'ya inmesine engel olduğu, Murâbıt donanmasının Galiçya, İtalya ve Bizans sahillerine kadar uzandığı⁶² da rivayetler arasındadır. Suriye ve Kuzey Afrika'da yer alan ve çoğu bir hanedan tarafından kurulmuş devletlerin donanmaları, tevarüs yoluyla sonraki devletlere miras olmuştur. Emevî Devleti'nden itibaren Suriye, Mısır ve Tunus donanmaları miras olarak sonraki devlete kalırken varis devletler mevcut mirasa sahip çıkmakla kalmamış bu mirası daha güçlü hâle getirmiştir. Bu yüzden Emevî Devleti'nden itibaren sahip olunan gemi çeşitliliği zaman içerisinde gelişme göstermiş, başlangıçta şînî, harrâka, şelendî ve tarîde cinsi gemilere butse, müsettah ve berkûs isimli gemiler eşlik etmiştir.

Eyyûbî sultanı Selâhaddin, haçlı donanmasıyla meşgul olurken zaman zaman büyük sıkıntılar yaşamıştır. Böyle bir dönemde Muvahhid Devleti'nin sultanı olan Yâ'kûb el-Mansûr'a bir mektup yazmış ve mektubu elçisi 'Abdurrahmân b. el-Munkız ile göndererek yardım talebinde bulunmuştur. Mansûr'un misk, amber, yay, ok ve Hint kılıçlarından müteşekkil çeşitli hediyelerle birlikte Selâhaddin'in Mısır ve Şam kıyılarındaki mücadelesi için, içinde şînî, harrâka, müsettah, tarîde, şelendî ve berkûs gibi gemilerin bulunduğu 180 parçadan⁶³ oluşan bir donanmayı yardım için gönderdiği rivayet edilmiştir. Muvahhid Devleti'nin sultanı olan Ya'kûb'un, kendisinden istenilen yardıma bu büyüklükte bir filo ile cevap vermesi, o dönemde Muvahhid donanmasının gücünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

İlk dönem İslâm tarihi kaynakları, denizcilik faaliyetlerine yeterince ilgi göstermediği için bu alanda araştırma yapan bilim insanları zorlu bir süreçle karşı karşıya kalmaktadır. Oysa Orta Çağ'da Akdeniz'de gerçekleştirilen fetihlerde donanmanın rolü yadsınamaz bir gerçektir. Fetihlerin anlatımında deniz savaşlarının detaylarına yer verilmemesi, tarihî olayların tam anlamıyla anlaşılmasını güçleştirmektedir. Gemilerin türleri, stratejik kullanımları ve deniz savaşlarında uygulanan taktikler hakkında yeterli bilgi bulunmadığı için, araştırmacılar mevcut verileri karineler üzerinden değerlendirmek zorunda kalmaktadır. Şekîb Arslan'ın *Târîhu gazavâtî'l-Arab* adlı eseri bunun güzel bir

⁶² Ali Muhammed Sallâbî, *Murâbıtlar Devleti*, çev. Ayhan Ak (İstanbul: Ravza Yayınları, 2006), 251-252.

⁶³ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hâlid en-Nâsırî, *Kitâbü'l-İstikâ li ahhârî düveli'l-Mağribi'l-aksâ ed-devletâni Murâbitiyye ve'l-Müvahlidiyye*, çev. Cafer en-Nâsırî - Muhammed en-Nâsırî (b.y.: Dâru'l-Kütüb-Dâru'l-Beydâ, 1997), 2/182-183; Sallâbî, *Eyyûbi Devleti*, 455.

örneğidir. Yazar eserinde Müslümanların Avrupa'daki akınlarını ve Akdeniz'de fethettikleri adaları geniş bir şekilde ele almaktadır. Ancak eserde, bu akınlarda kullanılan gemilerin isimlerine yer verilmemiştir. Yine Endülüs ve Kuzey Afrika'daki tersanelerden bahsedilirken, bu tersanelerde inşa edilen gemilerin isimlerinin zikredilmemesi⁶⁴ oldukça dikkat çekicidir ve büyük bir eksikliğe işaret etmektedir. Bu eksiklik, İslâm dünyasının denizcilik tarihine dair daha kapsamlı araştırmalar yapma ihtiyacını doğurmuştur.

Sonuç

İslâm fetihleri, Râşid Halifeler Dönemi'nde başlayarak yaklaşık yarım asır içinde İfrîkiye'den Horasan'a kadar genişleyen bir coğrafyada etkili olmuştur. Fethedilen bölgeler arasında denizcilik geçmişine sahip Mısır ve Suriye gibi ülkeler önemli yer tutarken, Cahiliye Dönemi'nde denizciliğe mesafeli olan Hicaz Arapları, fetihlerle birlikte Akdeniz'deki askerî hareketliliğin zorunlu kıldığı denizcilik faaliyetlerine adapte olmakta gecikmemiştir.

Denizcilik konusunda köklü bir tecrübeye sahip olmayan Araplar, fethettikleri topraklardaki Rum, Yahudi ve Kıptî mühendis ve işçilerden istifade ederek gemi yapımı ve denizcilik zanaatını öğrenmişlerdir. Özellikle Bizans donanmasını örnek alarak bu alanda hızlı bir gelişim gösteren Araplar, gemileri kendi kültürel yapılarına uygun şekilde yeniden inşa etmiş ve özgün isimler vermiştir. Hz. Osman döneminde kullanılan *şînî* türü gemilerle Kıbrıs'ı fetheden Müslüman Araplar, kısa bir süre içinde Mısır'da inşa edilen *harrâka* ve *tarîde* türü gemilerle güçlü bir donanma kurarak İstanbul kuşatmalarını gerçekleştirmiştir.

Günümüz savaş stratejileri gibi geçmişte de orduların farklı türde askerî unsurlara sahip olması elzemdi. Orta Çağ'da da bu anlayış geçerliydi ve bu sebeple deniz savaşları ve kuşatmalarda farklı büyüklük ve işlevlerde gemilerden oluşan filolar kullanılmıştır. Küçük gemiler saldırı ve vur-kaç taktikleri için uygunken, büyük gemiler lojistik destek sağlıyordu. İslâm donanmalarında *şînî*, *şelendî*, *harrâka* ve *berkûs* gibi gemi türleri aynı filoda yer almış ve kuşatmalarda kritik roller üstlenmiştir.

Özellikle *berkûs* türü gemiler savaş zamanlarında orduların içme suyu ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılmış, barış dönemlerinde ise ticaret ve insan taşımacılığına hizmet etmiştir. Bu gemiler sadece savaş için inşa edilmemiş, sivillerin de kullanımına sunularak en verimli şekilde değerlendirilmiştir. Hem askerî hem sivil amaçlarla kullanılan gemilerin mühendislik planları, Orta Çağ'da ileri bir teknik aklın iş başında olduğunu göstermektedir.

⁶⁴ Şekîb Arslan, *Târîhu gazavâtî'l-Arab fî Fransa ve Suvisre ve İtalya ve Cezâiri'l-bahri'l-mutavassıt* (Mısır: Müessesetü Hindâvî li't-Ta'lim ve'-Sekâfe, 2012), 82-132, 194.

İslâm fetihleri sürecinde denizcilik faaliyetleri, Arapların askerî gücünü artıran kritik bir unsur olmuştur. Cahiliye Dönemi'nde denizciliğe mesafeli olan Araplar, fethedilen topraklardaki mevcut bilgi ve deneyimi hızla özümseyerek donanmalarını inşa etmiş, zamanla yaşanan gelişmelere bağlı olarak güçlendirmiştir. Bu hızlı adaptasyon, Müslümanlara sadece askerî üstünlük sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ticarî yolların güvenliğini artırarak ekonomik etkilerini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca, farklı kültürlerden mühendis ve işçilerin katkılarıyla geliştirilen gemi yapım teknikleri, Orta Çağ deniz savaşlarında önemli stratejik avantajlar sunmuştur. Bu süreç, askerî inovasyonun ve kültürel etkileşimin bir sonucu olarak, Akdeniz'deki güç dengelerini uzun vadede değiştiren bir faktör hâline gelmiştir. Dolayısıyla, denizcilik faaliyetleri sadece savaşın bir aracı olmakla kalmamış, aynı zamanda fethedilen bölgelerde kalıcı ekonomik ve kültürel dönüşümlere de zemin hazırlamıştır.

Bu çalışma, özellikle Akdeniz'deki deniz ticaretinin güvenliğini sağlamak, rakip devletlerin askerî faaliyetlerini gözetlemek ve sınırlandırmak için kullanılan *berkûs* gemisinin rolüne odaklanmaktadır. Aynı zamanda, denizcilik literatüründeki savaş gemilerine dair eksikliğin giderilmesine katkı sunmayı amaçlamakta, farklı işlevlere sahip donanma unsurlarının incelenmesiyle yeni araştırmaların yolunu açmaktadır.

Kaynakça | References

- ‘Abbâde, ‘Abdulfettâh. *Kitâbü Süfüni'l-üsdûli'l-İslâmiyyi ve envâ'ihâ ve ma'addâtihâ*. Mısır: Matbaatü'l-Hilâl, 1913.
- ‘Abdülalîm, Enver. *el-Milâha ve ‘ulûmu'l-bihâr ‘inde'l-'Arab*. Kuveyt: ‘Âlemü'l-Ma'rife, 1979.
- ‘Allâf, İbrâhîm Halîl. “es-Süfün ve'l-merâkib fi'l-halîci'l-'Arabî”. *Devriyyetü Kân et-Târihyye* 4 (2009), 61-68.
- Arslan, Şekîb. *Târîhu gazevâtî'l-'Arab fî Fransâ ve Sivsâ ve İtalyâ ve cezâiri'l-bahri'l-mütevessit*. Mısır: Müessesetü Hindâvî li't-Ta'lim ve'-Sekâfe, 2012.
- Ayhün, Erşahin Ahmet. *İslâm'ın İlk Yıllarından Emevîler'in Sonuna Kadar Deniz Seferleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-büldân*. thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enîs et-Tabbâ'. Beyrût: Müessesetü'l-Maârif, 1987.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Bostan, İdris. “Gemi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/8-11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/gemi>
- Canbey, Özcan. *Emevîler Döneminde İslâm Donanması*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*. 10 Cilt. Bağdâd: Câmiatü Bağdâd, 2. Basım, 1993.
- Çavuşoğlu, Mustafa. *H. Peygamber Dönemi'nden Emevîlerin Yıkılışına Kadar Denizcilik*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.
- Çiftci, Mehmet. *Endülü's Emevî Devletinde Donanma (711-1031)*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Ebû Şâme, Şihâbuddîn el-Makdisî Ebû Muhammed Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*. 2 Cilt. Kâhire: Matbaatü Vâdi'n-Nîl, 1871.
- Eco, Umberto (ed.). *Ortaçağ -Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar-*. çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 2. Basım, 2014.
- Erol, Burak Gani. *Memlük Deniz Kuvvetleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Fahmy, Aly Mohamed. *Muslim Naval Organisation in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth A.D.* Cairo: National Publication-Printing House, 2. Basım, 1966.
- Hamevî, Muhammed Yâsîn. *Târîhu ustûli'l-'Arabî*. Dımaşk: y.y, 1945.
- Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî. *er-Ravzü'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*. thk. İhsân Abbâs. Beyrût:

- Müessesetü Nâsır lî's-Sekâfe, 1980.
- Hourani, George Fadlo. *Arab Seafaring -el-Arab ve'l milâha fi'l-Muhîti'l-Hindî fi'l-usûri'l-kadîme ve evâilî'l-kurûni'l-vüistâ*. çev. es-Seyyid Ya'kûb Bekr. Kâhire-New York: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1958.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1992.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî el-Ahbârî. *Kitâbü'l-Fütûh*. thk. Ali Şîrî. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Edvâ, ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdülkâdir el-Arnâut - Beşâr 'Ivâd. 20 Cilt. Beyrût: Dâr-u İbn Kesîr, Özel Baskı., 2015.
- İbn Memmâtî, Es'ad. *Kitâbü Kavânînid'd-devâvîn*. thk. Azîz Süryâl Atıyye. Kâhire: Mektebetü Medbûlî, 1991.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî ez-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâtî'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbn Şeddâd, Bahâüddîn. *en-Nevâdiru's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yûsufiyye sîretü Salâhüddîn*. thk. Cemâlüddîn Şeyyâl. Kâhire: Matbaatü'l-Hancî, 2. Basım, 1994.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ. 18 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebî'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Ebî Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. 10 Cilt. Beyrût-Lübnân: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2012.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebî'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. 1 Cilt. Beyrût-Lübnân: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Kallek, Cengiz. "İrdeb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/440-442. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Kürd Ali, Muhammed b. Abdürrezzâk b. Muhammed. *Hıtatü's-Şâm*. 6 Cilt. Dimeşk: Mektebetü'n-Nûriye, 2. Basım, 1983.
- Laiou, Angeliki E. - Morrisson, Cecile. *Bizans Ekonomisi*. çev. Bahattin Bayram. İstanbul: Runik Kitap, 2020.
- Leroux, J. Gabriel. *İlk Akdeniz Medeniyetleri*. çev. Cevdet Perin - Mithat Perin. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1944.
- Mâcid, Abdülmün'im. *Nazmü'l-Fâtımiyyîn ve rusûmihim fi Mısır*. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Anco el-Mısıryye, 3. Basım, 1955.
- Mâhir, Suâd. *el-Bahriyye fi Misri'l-İslâmiyye ve âsârüha'l-bâkiyye*. b.y: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabîyye, 1967.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali Abdülkâdir b. Muhammed. *el-İmtâ'u'l-esmâ'*. thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999.
- Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *Kitâbü'l-Mevâ'iz*

- ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*. thk. Halîl Mansûr. 4 Cilt. Beyrût-Lübân: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Mazaherî, Ali. *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları*. çev. Bahriye Üçok. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1972.
- Muhsin, Muhammed Hüseyin. *Ceyşü'l-Eyyûbî fî ahdi Salâhuddîn*. Erbîl: Dâru Ârâs, 2002.
- Muhsin, Nûr Sa'd. "el-Bahriyyetü'l-İslâmiyye ve devruhâ fî muhâvelâti fethi'l-Kostantiniyye hılâle asri'l-Ümevî (41-132/661-750)". *Mecelletü'l-Bühûs ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye* 2013/34 (2013), 189-215.
- Nâsirî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hâlid. *Kitâbü'l-İstiksâ li ahhârî düveli'l-Mağribi'l-aksâ ed-devletâni Murâbitiyye ve'l-Müvahhidîyye*. çev. Cafer en-Nâsirî - Muhammed en-Nâsirî. 9 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütüb-Dâru'l-Beydâ, 1997.
- Nuhaylî, Dervîş. *es-Süfünü'l-İslâmiyye alâ hurûfî'l-mu'cem*. İskenderiye: Dâru'l-Kütüb, 1974.
- Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*. thk. Ali Muhammed Hâşim - Abdülmecîd Terhûnî. 33 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Özbey, Muhammet Talha. *Geç Dönem Ortaçağ'da (1300-1500) Akdeniz Gemicilik Geleneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Özkaya, Hakan. "İlk İslâm Donanması ve Hz. Osman'ın Rolü". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Journal of Turkish Researches Institute* 69 (2020), 485-498.
- Öztürk, Murat. "'İhtiyat mı? Korku mu?' Hz. Ömer'in (13-23/634-644) Deniz ve Denizciliğe Bakışı". *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 72 (2020), 21-43.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Eyyûbî Devleti-Selahaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*. çev. Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 2010.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Murabıtlar Devleti*. çev. Ayhan Ak. İstanbul: Ravza Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Sırakaya, Fatih. *Abbasilerde Denizcilik (750-1258)*. Isparta: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Şemerî, Muhammed Hamza Cârullâh. *Mevânî şibhi cezâratî'l-Arab ve eserihâ fî neşâtî't-ticâriyyi'l-bahriyyi kable'l-İslâm*. Bağdâd: y.y., 2004.
- Şeyyâl, Cemâlüddîn. *Mücmelü Târîhu Dimyât*. İskenderiye: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maârif, 2. Basım, 1967.
- Utku, Nihal Şahin. *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII-XI Yüzyıllar)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkıd. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Marsden

- Jones. 3 Cilt. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1966.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1977.
- Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2011.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. Basım, 1990.
- Zeyyât, Habîb. *el-Varâka ve sînâ'atü'l-kitâbe ve mu'cemü's-süfün*. ed. Gâde Yûsuf Hûrî. Beyrût: Dâru'l-Mirâ, 1992.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'lâm Kâmûsü terâcîm li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.